

Cseke Péter

Az Erdélyi Fiatalok unitárius munkatársai

A 110 éve született Balázs Ferenc és a 100 éve született Mikó Imre emlékének

1. A Trianon utáni első évtized végére teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy a romániai magyarság önerejéből nem tud változtatni kisebbségi helyzetén, sorsa jobbra fordításához pedig külső segítségre aligha számíthat. Az anyagi és erkölcsi romlást – amit a világgazdasági válság aztán ugyancsak felgyorsított – nem lehetett kizárólag külső okokkal magyarázni, csupán a főhatalom-változás számlájára írni. Az előzmények ugyanis mélyen benne gyökereztek az első világháború előtti évtizedek budapesti „Erdély-politikájában”. Ady, Benedek Elek, Kós Károly sorozatos vészjelzései – mint tudjuk – hatástalanoknak bizonyultak. Az országveszejtés után a nemzeti megmaradás egyedüli lehetőségét a belső megújulás kínálta. Ady, Móricz, Szabó Dezső küzdelmei azt tudatosították, hogy ennek akkor is be kellett volna következnie a magyarság életében, ha Trianon nem kényszerítte ki.

A mérvadó, emblematisz erdélyi személyiségek rendre felismerik: kisebbségi társadalmunk csak úgy őrizheti meg életképességét, ha átértékeli történelmi múltját, megváltoztatja gondolkodásmódját és életfelfogását, felméri erőtartalmait, kiépíti és hatékonyan működteti a kisebbségi létszükségletekkel számoló intézményeket. Vagyis korszerű szemléleti alapon teremti újjá, teszi tartalmassá a maga életkereteit. Kós Károly, Makkai Sándor, Kuncz Aladár, Krenner Miklós (Spectator), Jakabffy Elemér, Szentimrei Jenő és társaik felfogása ösztönzőleg hatott a két világháború között eszmélkedő értelmiségi nemzedékekre is. Mivel-hogy nem bíztak sem a határrevízióban, sem a romániai és a nemzetközi fórumokon folytatott sérelmi politika jogorvoslásaiban – a belső revízió primátusát hirdették; azt tartották szem előtt, hogy ez a társadalom önszemléletében és önszerveződésében minél előbb igazodjék a kisebbségi helyzetből fakadó létkövetelményekhez.

Bármennyire örvendetes jelenség volt is 1929/1930 táján a magyar hallgatók tömeges jelentkezése a kolozsvári egyetemen, a román nyelven megszerezhető szaktudományos képzés önmagában nem tette lehetővé az értelmiségi utánpótlás biztosítását. Ezt ismerte fel idejekorán a szegedi egyetemről 1928 nyarán hazatérő Jancsó Béla orvostanhallgató, aki már 1922/1923 fordulóján előkészítöje

volt – Balázs Ferencsel – a Tizenegyek néven ismert első erdélyi írónemzedék együttes fellépésének, és aki szegedi tanulmányévei alatt újjászervezte és eredményesen működtette az erdélyi diákok Bethlen Gábor Körét. Amerikából küldött leveleinek tanúsága szerint Tamási Áron jó ideig arra biztatta Jancsót, hogy indítson irodalmi lapot nemzedékük számára. Az *Erdélyi Helikon* megjelenése után azonban erre már nem volt szükség. Minthogy fogorvosi diplomájának a megszerzéséig évekig egyetemi hallgató volt maga is, és biztos anyagi háttérrel rendelkezett ahhoz, hogy vezető szerepet vállalhasson az ifjúsági közéletben – 1929 nyarán hozzálátott az erdélyi értelmiségnevelés kolozsvári műhelyének a megteremtéséhez, és 1930 januárjában László Dezsővel elindítja az Erdélyi Fiatalok (a továbbiakban: EF) mozgalmát, illetve annak tíz és fél éven át megjelenő lapját, ugyancsak *Erdélyi Fiatalok* címen. Szoros együttműködésben a Bethlen Gábor Körből kinövő, Buday György vezette Szegedi Fiatalok tanyakutató és tanyasegítő mozgalomával, a Fábíán Dániel és József Attila eszmei irányítása idején szervezetileg is megújult – erdélyi, délvidéki, felvidéki értelmiségi fiatalokat tömörítő – budapesti Bartha Miklós Társasággal, a Balogh Edgár által szervezett felvidéki Sarlós mozgalommal, illetve a bukaresti magyar diákegyesülettel, a Koós Ferenc Kör Diákszakszervezetével.

2. Jancsó Béla kínosan vigyázott arra, hogy a *működő* ifjúsági egyesületek *választott vezetőit* vonja be az EF törzsgárdájába. Attól fogva, hogy 1929 nyarán László Dezsőnek kifejtette elgondolásait – „az új magyar ideológia és egy szociálisabb öntudatú belső demokrácia ifjúsági kialakítására kellene egy lapot csinálnunk”, miként azt egy Balogh Edgárnak Pozsonyba küldött levelében olvashatjuk¹ –, mindent ketten beszéltek meg és készítettek elő. Maga Jancsó a Székelyek Kolozsvári Társasága Ifjúsági Bizottságának (később Főiskolás Tagozatának) volt az elnöke 1929 és 1932 között, László Dezső az Erdélyi Református Egyházkerület ifjúsági utazótitkáraként irányította az IKE munkáját (1927–1933). A felekezeti alapon szervezett SZKT ifjúsági egyesületének vezetőségét még Bíró Sándor és László Ferenc képviselte az EF törzsgárdájában. Demeter Jánost a katolikus egyesület szociális főtitkáraként vonta be Jancsó. László József az IKE egyetemi hallgatói csoportját vezette. Balázs Ferenc és Mikó Imre az unitárius ifjúsági egyesület vezetőségi tagjaként került az alapítók közé. Péterffy Jenő joghallgató az egyetemi egyesületet kezdeményező bizottság (később Bolyai Kör) elnöke volt 1929-ben.

¹ Jancsó Béla levele Balogh Edgárnak. Kolozsvár, 1930. febr. 23. In: *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)*. I. h. 86–93.

A mozgalom és a lap minden ügyében a *tulajdonjoggal rendelkező* alapító beltagok (számuk 15 volt) gyűlése döntött, szótöbbséggel. Működésük alapelveit *szervezeti szabályzatban* rögzítették (1931. július 13-án),² ezt egészítette ki később az 1931. december 16-án kelt *politikamentességi határozat*, amelyre a későbbi viták során gyakran történik hivatkozás.³ Kizárólag az alapító-főmunkatársak hatáskörébe tartozott – közéjük tartozott Balázs Ferenc és Mikó Imre is –: a) az új beltagok felvétele (a fiatalítás érdekében 1933-ban öt, tulajdonjog nélküli főmunkatársat vettek fel); b) a fegyelmi ügyek megtárgyalása, tagok kizárása (1932-ben dr. Péterffy Jenőt, 1933-ben Demeter Jánost zárták ki fegyelmi vétség miatt); c) az EF négytagú szerkesztőbizottságának, felelős szerkesztőjének és szerkesztőjének megválasztása; d) a lap munkatervének a jóváhagyása; e) az EF átalakításának előkészítése; f) az anyagi háttér biztosítása (támogatást senkitől sem fogadtak el: hazai és külföldi előfizetésekből próbálták biztosítani működésük feltételeit).

Az alapítói összejöveleteknek jól előkészített programjuk volt; ezek olykor többnapos munkaértekezletnek számítottak. A gyűléseken felváltva vezették a jegyzőkönyvet, a határozatokról írásban értesítették a távollevőket. A szemináriumok vezetőségét (elnököt, titkárt) felerészben a szerkesztőbizottságból, felerészben a munkaközösség tagjaiból választották. A tagok javaslatai alapján összeállított évi munkaprogramot az alapítók gyűlése hagyta jóvá. Az elnökök havonta tájékoztatták a szerkesztőbizottságot az elvégzett munkáról. A faluszemináriumban, a népművészeti szemináriumban évente falukutatói kérdőíveket dolgoztak ki, ezek alapján kutatási pályázatokat hirdettek meg, és az EF Falufüzetek sorozatban megjelentették az arra érdemesített munkákat. (Az első füzetnek – *A nép és az intelligencia*, 1931 – Gyallay-Pap Zsigmond volt a szerzője, a negyediknek – *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*, 1932 – Mikó Imre.) Rendszeresen pályaválasztási tanácsadókat adtak közre, és minden tanév elején háromnapos konferenciákat rendeztek az elsőéves hallgatóknak. A lap bel- és külmunkatársai száznál több előadást tartottak városokban és falvakban a kisebbségi társadalom égető kérdéseiről. A legtöbb helyre Balázs Ferencet, László Dezsőt, Jancsó Bélát, Mikó Imrét várták. Az 1932 tavaszán tartott marosvásárhelyi estről például ezt olvashatjuk: Balázs Ferenc „olyan érdekesen és megkapóan beszélt, hogy a közönség a legnagyobb lelkesedéssel és odaadással hallgatta. Rá-

² *Az Erdélyi Fiatalok szervezeti szabályzata*. In: *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)*. I. h. 148–151.

³ *Politikamentességi határozat*. In: *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)*. I. h. 165–167.

mutatott arra, hogyan lehet és kell a falut nevelni, és a kicsi kezdetből kiindulva hogyan lehet az idők folyamán fokozatosan odafejleszteni, hogy megkaphassuk a jövőnk alapját képező egészséges erdélyi falut.”⁴ Nem véletlen tehát, hogy az ifjúsági parlamentnek szánt Vásárhelyi Találkozó előkészítése során úgy emlegették az EF-et, mint olyan közösségi alakzatot, amely önkörében is a kisebbségi társadalom *belső demokráciájának* a letéteményese volt.⁵

3. Balázs Ferenc, Gyallay-Pap Zsigmond, Mikó Imre „falumunkáját” ma is számon tartja a szak kutatás.⁶ Mindhármuk kisebbségi társadalomkutató kötete referenciális alapmű az egyetemi oktatásban is, jelesül a BBTE média- és kommunikáció-tudományi szakirányának mesterképzőjén. De Balázs Ferenc nemcsak világtávlatú gondolkodású vidékfejlesztőként él utókorában, hanem az unitárius hit- és életfelfogás 20. századi értelmezőjeként is. Az utóbbi két évtizedben tartott megemlékezések arra is alkalmat nyújtottak, hogy unitarizmus-felfogását összegezõ testamentumára, a máig is csak kéziratban olvasható *Új ember vallására* irányítsuk a figyelmet.

A második világháború végén a Szovjetunióba hurcolt Mikó Imre a sztálinista korszakban, illetve a Ceaușescu-diktatúra megszilárdulását jelző második kulturális forradalom kezdetén volt egyházunk főgondnoka (1964–1968; 1975–1977). Magam egy humoródminti egyházi vizitáció alkalmával hallottam először emlegetni a nevét. Akkor még nem tudhattam, hogy a két világháború között az EF munkaközösségének tagjaként többször megfordult szülővidékemen. Személyesen a Kolozsvári Rádió *Egyetemi Élet* című műsorának riporttereként ismerkedhettem meg vele 1967-ben. Az egyetemi könyvesbolt pultja mögött állt, ha jól emlékszem, barna köpenyben. A vevők kiszolgálása közti szünetekben – nyári hónapokban különben sem tolongtak a vásárlók – lábom állva írta földije, az Amerikát járt közszekely, Bölöni Farkas Sándor életregényét, *A bércre esett fát*.

Kevesen tudják manapság, hogy Gyallay-Pap Zsigmond (1909–1975) – Mikó Imréhez hasonlatosan – 1935-ben jogtudományi doktori oklevelet szerzett, sőt, elvégezte az unitárius teológiai akadémiát is. Mikó is próbálkozott a teológiával, de „kapcsolatuk” nem bizonyult tartósnak. Más okai voltak ennek,

⁴ *Az Erdélyi Fiatalok marosvásárhelyi szereplése*. EF 1932. 5. 100.

⁵ Tamási Áron: *Cselekvő erdélyi ifjúság*. In *Tiszta beszéd*. Kriterion, Bukarest, 1981. 300–320.

⁶ Lásd: Cseke Péter: *A magyar szociográfia erdélyi műhelyei*. Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2008.

mint az Unitárius Gimnáziumban végzett Szabédi László esetében, aki 1925 és 1927 között Strasbourgan, 1927 és 1929 között pedig – bölcsészeti tanulmányai mellett – Kolozsvárt folytatott teológiai stúdiumokat.⁷ Jogszigorlóként Mikó 1932-ben az Országos Magyar Párt parlamenti csoportjának irodájában vállalt állást, *A székely közületi kulturális önkormányzat* című doktori értekezésének megvédése (1934) után pedig a történelmi egyházak ösztöndíjtanácsának kedvező döntése alapján két tanéven át Párizsban tanulmányozhatta a nemzetközi jogot és a kisebbségi jogvédelmet. Gyallayt falukutatásai ösztönözték arra – az EF faluszemináriumának a vezetőségi tagja volt –, hogy az ésszerű gazdálkodás módszereivel ismerkedjék Dániában. Tapasztalatairól a *Magyar Nép* című nagy példányszámú képes hetilapban számolt be, melyet édesapja, az unitárius egyházban számottevő munkásságot kifejtő Gyallay Domokos szerkesztett.⁸ A második világháborút követően élt Helsinkiben, Stockholmban, 1957-től az Amerikai Egyesült Államokban. A *Svédországi Magyar Szó* szerkesztője és kiadója (1948–1951), a párizsi *Erdélyi Szemle* szerkesztője (1953–1955), a Szabad Európa Rádió hírszerkesztője, a New York-i magyar osztály vezetője volt. (Mindezt 1985-ben tudtam meg, első házkutatásunk hajnali óráin, amikor a dolgozószobámban az EF-dokumentumok között turkáló Ungvári József szekus ezredes megtalált néhány harmincas évek elején kelt Gyallay-levelet, és miután a lefoglalandó iratanyag-kötegre dobta azokat, kérdőre vont: milyen kapcsolatban is álltam a kommunista rendszer ellen lobbizó amerikai politikussal? Gyallay-Pap Zsigmond az idő tájt már tíz éve halott volt...)

Balázs Ferencről és Mikó Imréről monográfia jelent meg,⁹ az EF holdudvárához tartozó unitárius munkatársak többsége azonban „történelmi háttérfényben” maradt. Balázs Ferenc jelentőségére elsőként Mikó Imre hívta fel – a már hetven felé járó – nemzedékem figyelmét a *Bejáróm a kerek világot* élén megjelent nagy ívű tanulmányában.¹⁰ Ezt követően ő kezdeményezte s alapozta meg az 1983-ban napvilágot látott Kriterion-monográfiát. A halálos kór azonban már

⁷ Cseke Péter: *Szabédi unitarizmus*. In: *Metaforától az élet felé*. Kriterion, Bukarest–Kolozsvár, 1997. 66–78.

⁸ Gyallay Domokos (1880–1970): a Dávid Ferenc Egylet főtitkára (1919–1923), a Kolozsvári Unitárius Kollégium tanára (1920–1927), az *Unitárius Közlöny* szerkesztője (1922–1927), az Unitárius Irodalmi Társaság tagja.

⁹ Mikó Imre – Kicsi Antal – Horváth Sz. István: *Balázs Ferenc*. Monográfia. Kriterion, Bukarest, 1983; Balázs Sándor: *Mikó Imre*. Élet- és pályakép. Polis, Kolozsvár, 2003.

¹⁰ Balázs Ferenc: *Bejáróm a kerek világot (1923–1928)*. A bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Mikó Imre. Kriterion, Bukarest, 1975.

nem hagyott időt számára, hogy személyes élményeit mozgósítva és a „22 év” tanulságait megvonva felerősítse a mézskői évek mához (is) szóló üzenetét.¹¹

A száz éve – 1911. március 27-én – született Mikó Imre az EF indulásakor még nem volt húszéves, de már az unitárius ifjúsági önszerveződés egyik vezéregyéniségének számított. A *másik* természetesen a világkörüli utazásáról hazatért Balázs Ferenc volt, akit úgy köszöntött a középiskolás Mikó az *Unitárius Közlöny* hasábjain, mint eszményképét. Felekezeti hovatartozásától és világnézeti szemléletétől függetlenül Mikó egyébként is mindenkit becsült, akikkel a kisebbségi gondok legyűrésében együtt lehetett gondolkozni és főként dolgozni. Az előtte járókra éppúgy odafigyelt – Balázs Ferenc az első kisebbségi írónemzedékhez tartozott, a nála tíz évvel fiatalabb Mikó a másodikhoz –, mint a nyomába lépőkre.

Alighanem *Balázs Ferenc útitársa* című (az Amerikában szerzett gazdasági ismertekkel „prófétáló” – harminc évvel ezelőtt elhunyt – Lőrinczi László kadácsi/ürmösi lelkészről, szövetkezet-szervezőről, mezőgazdasági szakíróról szóló írásomnak¹² köszönhetem, hogy Mikó utolsó rádiós beszélgetésében engem is az utána jövők sorában emlegetett. Egy évtized múltán törleszthettem valamelyest a rám testált nemzedéki kötelességből, amikor az *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)* című kötet anyagát sajtó alá rendeztem.¹³

Balázs Ferenc születésének hetvenedik évfordulóján jártam először Mészkon. Örömmel tapasztaltam, hogy az a nemzedék, amelyik az ő mézskői életidejében eszmélt a világra, milyen nagy szeretettel őrzi az emlékét. Annak már kevésbé, hogy miként küszködik az „apostoli, a profetikus személyiség” hiányával. „Ha nem viszi el olyan fiatalon a tüdőbaj – sóhajtozott Kereki Mártonné Kardos Erzsébet –, még miniszter is lehetett volna belőle. Olyan nagy demokratikus emberünk volt ő nekünk.” Ma már tudjuk, hogy az 1929–1933-as gazdasági világválság idején tönkre ment erdélyi falvak jószerint az ő kisebbségi társadalomépítő elgondolásai alapján álltak talpra a harmincas évek második felében. A gazdasági-szellemi gyarapodás számottevőbb is lehetett volna, ha nem tör ki a második világháború. A szellem hatalmának a piedesztálra emelését véltem fel-

¹¹ Lásd: Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig.* Studium, Budapest, 1941. A kötet reprint kiadása Bernben látott napvilágot 1987-ben az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem égisze alatt, Szöllösy Árpád bevezetőjével.

¹² Cseke Péter: *Balázs Ferenc útitársa.* In: *Víznyugattól vízkeletig.* Kriterion, Bukarest, 1976. 42–63.

¹³ Cseke Péter – László Ferenc (szerk.): *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940).* Kriterion, Bukarest, 1986/1990.

fedezni abban, ahogy a népi képzelet miniszteri tárcát nyújtott utókorában Balázs Ferencnek. Nem politikai értelemben, persze. A latin eredetű miniszter szavunk a mészköiek tudatában is a közjó szolgálatát jelentette.

Mészköi látogatásom élményét először a falusiak hetilapjának olvasóival osztottam meg, a *Falvak Dolgozó Népe*nek pedig Lőrinczi László (akkori) ürmösi lelkész is munkatársa volt. Így hát ismerősként fogadott, különösen, hogy a *Baromfiudvar* című rovatából „felröppent” kötetét is népszerűsítettem. Balázs Ferenc említésére még inkább bizalmába fogadott. Ilyesmikbe is beavatott: „A püspökség félt Feritől, biztonsági emberei révén állandóan jelentések futottak be »hadmozdulatairól«...”¹⁴ Holott ő valójában nem akart sem teológiai tanár, sem püspök lenni. Világtávlatú gondolkodásával és a mindennapi aprómunka vállalásával igyekezett maradandót alkotni. Amikor befejezetlenül maradt kéziratának, az *Új ember vallása* sorsáról érdeklődtem, azt mondta: Erdő János (1972-től egyházunk főjegyzője, 1994 és 1996 között 29. püspöke) bizonyára tudja, hogy a kézirat hol lappang. Ő az, aki „a központban” a Balázs Ferenc-vonalat képviseli. A meleg beajánlás ellenére Erdő eléggé bizalmatlanul fogadott. Amin ma sem csodálkozom. A magyar forradalom vérbe fojtása utáni romániai megtorlások egyik áldozataként 1959-ben húsz évre ítélték. Hat év múltán, 1965-ben szabadult. Amikor már püspökként kerestem fel, az egyházi levéltárban találtam rá. Beavatott ugyan a kézirat lappangásának történetébe – Rezi Elek teológiai tanár 1997-ben a nyilvánosság előtt bővebben kifejtette ezt¹⁵ –, de Balázs Ferenc teológiai művének időszerűségéről nem nyilatkozott.

4. Aki „unitárius szemmel” olvassa újra a folyóirat tíz és fél évfolyamát, az örömmel fedezheti fel, hogy a fentebb említett személyiségek mellett későbbi egyházi méltóságok – teológiai tanárok, főjegyzők, püspökök –, lelkészek és lelkész-esperesek, tudós tanárok, írók, szerkesztők, orvosok, ügyvédek, zenepedagógusok, kántor-tanítók, gazdalegények is feltűnnek. Olyan nevekkal találkozhatunk, mint az időközben püspökké választott Boros György, Erdő János, Ferencz József, Kiss Elek, Kovács Lajos, Szent-Iványi Sándor; továbbá: Kelemen Lajos történész-levéltáros, Szabó Sámuel helytörténész, a *Kévekötés* szerkesztője; Böződi György, Dobai István, Szabédi (akkor még Székely) László az írók közül; Delly-Szabó Géza, Péterfi Gyula a zenepedagógusok közül; a ma is emlegetett lelkészek sorából ott találjuk Bede Emilt, Lőrinczi Lászlót, Lőrinczi Mihályt,

¹⁴ Lásd a 7. jegyzet útbaigazítását.

¹⁵ Rezi Elek: *Balázs Ferenc teológiája*. In: Dáné Tibor Kálmán (szerk.): *Balázs Ferenc emlékkönyv*. EMKE, Kolozsvár, 1997.

Rázmán Mórt, Ürmösi Károlyt; földimtől, Cseke Péter orvostanhallgatótól – a későbbi híres kolozsvári belgyógyász-főorvostól – nem egy jegyzetet, beszámolókat olvashattam; a bágyi származású kolozsvári ügyvédrel (1910–1944?), Baczó Gáborról az EF-kötet szerkesztése idején tudtam meg, hogy a faluszeminárium vezetőségi tagjaként 1931 nyarán ő irányította az udvarhelyi csoport felméréseit; Pálffy Ákos homoródszentpáli kántor-tanítót gyermekkoromból ismertem; Mikó Imre az 1931. április 16-án tartott oklándi EF-rendezvényen fedezte fel Fekete Domokos parasztköltőt (1907–1973), ő vonta be az EF munkatársai közé; emlékét a *Falvak Népe*nél helyembe lépő – ugyancsak oklándi – Máthé Dénes (2000-tól egyházunk főgondnoka) örökítette meg a nagy múltú hetilap (1932–1933; 1945–1992) utolsó évfolyamában.¹⁶

A *népfőiskola jelentősége népünk életében* című 1934-es Erdő-tanulmányból érttettem meg, hogy Lőrinczi László miért tekintette őt „a Balázs Ferenc-vonal” folytatójának.¹⁷ A dán, a svéd, az angol, a német, az osztrák, a cseh, a magyar tapasztalatok alapján az akkor huszonegy éves teológiai hallgató erre a következtetésre jut: „Ne várjunk mindent az államtól vagy az illetékes hatóságoktól.” Egy másik írásában ezt a cselekvési programot ajánlja a széthúzások után új utakon elindult erdélyi magyar főiskolás ifúságnak: „próbáljunk egyszer mi önmagunkon segíteni, hogy aztán tudjunk másokon is segíteni”. Megtudjuk, hogy információs irodát állítottak fel a Székelyek Kolozsvári Társaságának helyiségében (Calea Victoriei nr. 11.), amely elhelyezkedési és diáksegélyezési kérdésekkel is kíván foglalkozni.¹⁸ Fél esztendő múlva pedig így pontosít: „Könyörödomány helyett munkaalkalmat akarunk nyújtani az arra érdemes és rászoruló magyar diákoknak. [...] De nem akarjuk eltörölni a pénzsegélyezést sem.”¹⁹

Erdő akkor már az SzKT Főiskolás Szakosztályának élén állt, ugyanazt a szerepet igyekezett betölteni a korabeli ifúsági közéletben, mint Jancsó Béla 1929 és 1932 között. Elnökké választása után, 1934-ben így üti le az alaphangot: „A generációs törekvések, ideológiai építések helyét a főiskolás életben a hivatásos építőmunka gondolata foglalta el. Az ifúság nemcsak ideológiát akar építeni légtüres térbe, hanem készülni akar hivatásos munkájának betöltésére. Észrevette azt, hogy az ő helye népünk lelki, gazdasági és társadalmi irányításánál van. Tehát hivatása van. Őrhelyt tölt be. [...] Az SzKTFSz új utakon indult és akar ha-

¹⁶ Máthé Dénes: *Fekete Domokos (1907–1973)*. Falvak Népe, 1992. 3.

¹⁷ Erdő János: *A népfőiskola jelentősége népünk életében*. EF 1934. IV. 122–128.

¹⁸ Uő: *A Székely Társaság Főiskolás Szakosztálya és az eljövendő főiskolás élet*. EF 1934. II. 71–72.

¹⁹ Uő: *A Székely Társaság Főiskolás Szakosztálya*. EF 1934. IV. 134–135.

ladni. A hivatásos építőmunkára akarja nevelni és szoktatni a főiskolás ifjúságot. S hogy ez valóság is legyen, az az erdélyi magyar főiskolásoktól függ. S különösen azoktól, akik most lépnek be a főiskolai életbe. Fogjunk kezét az új jövőendő megteremtése érdekében. S talán akkor megoldódnak mindazon problémák, amelyeknek izzó kohójában ég ma az erdélyi magyarság.”²⁰ Fogalmazásából egyértelműen kiderül, hogy voltaképpen Jancsó 1929-es programját igyekezett tovább vinni a megváltozott körülmények között. Pontosabban: a gazdasági világválság idején felszínre tört világnézeti és felekezeti harcok elcsitulása után. Amikor már egyre pregnansabban megmutatkoznak a nemzedékváltás jelei.

Az EF megmaradt törzsgárdája 1934-ben hozzálát a romániai magyarság létkérdéseinek módszeres vizsgálatához, egy céltudatos kisebbségi életstratégia – ők modus vivendinek nevezték – kidolgozásához. Attól kezdve a nyomukba lépőkre hárult a diákelet megszervezése, az ifjúsági egyesületek működtetése. Mikó Imre vallomásaiból is tudjuk, hogy az unitárius teológusok az előttük járók közül elsősorban Balázs Ferencre figyeltek. Aki akkoriban kezdte közreadni *A rög alatt* fejezeit.²¹ Még nem sikerült tisztáznunk, hogy a gyalogosan Mészköre zarándokló főiskolai és egyetemi hallgatók csapatában ott volt-e Erdő János. De problémaérzékenysége és felelősségtudata világosan mutatja, hogy mélyen megérintette a Balázs Ferenc által Erdélyben meghonosított népfőiskolai gondolat, a szerves vidékfejlesztés mindennapi gyakorlatában újjászülető szövetkezeti mozgalom, amelynek gazdasági és társadalomépítő célkitűzései globalizálódó világunkban sem veszítették el időszerűségüket. A Jancsó Bélának írt mészközi és tordai levelek tanúsága szerint Balázs Ferenc sem volt közömbös az unitárius teológus érdeklődése. Kritikai megjegyzéseinek is hangot adott a népfőiskolák jelentőségéről érkező EF-munkatárs „bosszantó” pontatlanságai miatt.²² Amelyekért már csak azért is „hálás” lehet az utókor, mert ezek a levelekben nemcsak Balázs Ferenc – 1934 végétől folyamatosan romló – egészségi állapotáról talá-

²⁰ Lásd a 18. jegyzetet.

²¹ Lásd: Balázs Ferenc: *Kis társadalmak önellátása*. EF 1932. 5. 67–73.; uő: *A Hurkajuki Társaság utat mutat*. EF 1933. II. negyed 41–46.; uő: *Népuralom vagy párturalom?* Részlet egy készülő könyvből. EF 1934. II. negyed 52–61.; uő: *Isten völgye*. Részlet a szerző *A rög alatt* című, közelebbről megjelenő könyvéből, mely falumunkája történetét, tapasztalatait foglalja össze. EF 1935. IV. negyed 111–116.; uő: *Kapitalizmus és szocializmus*. EF 1936. I. 6–14. Alatta olvasható *A rög alatt* megjelenésének híre. Balázs Ferenc új könyve „a népért való jóakarát és a nép drámai küzdelmét” mutatja be – olvasható az ajánlásban.

²² „Erdő J. cikke történeti része sok tévedést tartalmaz a dán mozgalommal kapcsolatban. Ez nagy baj, mert a történeti adatok hitelessége a legelső.” (Balázs Ferenc levelezőlapja Jancsó Bélának. Mészkö, 1934. dec. 29. Cseke Péter tulajdonában)

lunk utalásokat; *A rög alatt*, a *Zöld árvíz*, az *Új ember vallása* geneziséről is tanúskodnak. Az 1937. március 23-án kelt mézskői levelében olvashatjuk: „Borítsunk fálylat *A rög alatt* rögös idejére. Láttam, mehet irattárba. Az *Új ember vallásából* már vagy 150 nyomtatott oldalra való készen áll, még egy ennyi lesz. Még mindig jó kedvvel írom.”²³

Hogy mit tartalmaz az *Új ember vallása*, arra csak *A rög alatt*ban kifejtett eszmerendszere alapján következtethettem. Az 1997-es Balázs Ferenc-megemlékezések előkészítése rendjén az Erdő Jánost követő Szabó Árpád püspök úr már érkezettnek látta az időt ahhoz, hogy a nagyobb nyilvánosság előtt is szó essék az *Új ember vallásáról*. Helyettesére bízta a mű bemutatását és értelmezését.²⁴ Rezi Elek a felfedezések varázsával és revelációjával beszélt Balázs Ferenc teológijáról.

5. A folyóiratból, illetve a mozgalomról közreadott dokumentumokból egyértelműen kiderül, hogy az EF köréből elsődlegesen Mikó Imre foglalkozott a kolozsvári román egyetemen tanuló magyar hallgatók önálló diákszervezetének problémáival. Mikó jól tudott románul, és jól eligazodott mind a magyar, mind a román jogrendszerben. Nem véletlen, hogy joghallgató társainak ő fordította magyarra – miként azt monográfusa kimutatja – az egyetemi jegyzeteket.²⁵ E tapasztalati tőke is arra predesztinálta az EF legfiatalabb alapító-főmunkatársát, a kisebbségjogi szeminárium vezetőjét, hogy élére álljon az ifjúságjogi kisebbségi küzdelmeknek. Tehát amikor ő a mai KMDSZ elődjének a létjogáért küzdött, akkor német, ukrán, szerb stb. nemzedéktársai érdekérvényesítését is felvállalta. Neki köszönhetően az *EF* nemcsak a Dimitrie Gusti monografikus szociológiai iskolájával tartotta a kapcsolatot, hanem az erdélyi szászokkal, partiumi svábokkal, bánági szerbekkel, máramarosi ukránokkal is. A kisebbségjogban magának szakmai elismerést szerző Mikó Imre ugyanakkor mindvégig felvállalta az unitárius *érték- és érdekvédelmet*. Kezdetben a harmincas évek elejének tájékozdó periódusában, majd a második világháborút követő évtizedek ideológiai irányvesztettségében/kiszolgáltatottságában.

Az *EF* szerkesztősége mindenik felekezet ifjúsági munkáját számon tartotta. Az Egyesületi Élet rovatban rendszeresen olvashatunk a Dávid Ferenc Egylet If-

²³ Balázs Ferenc levele Jancsó Bélának. Mézskő, 1937. március. 23. Cseke Péter tulajdonában.

²⁴ Rezi Elek: *i. m.*

²⁵ Lásd Balázs Sándor: *Mikó Imre. Élet- és pályakép*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. 55–67.; 238–255.

júsági Körének (DFEIK) munkájáról, az unitárius egyetemi hallgatók és teológusok 1931. november 5-én megalakult csoportjának működéséről, az unitárius teológia önképző köréről, a nyári ifjúsági konferenciákról is.

A DFEIK első három évtizedét Mikó Imre tekintette át az első lapszámban. „A Szent-Iványi Sándor által három évvel ezelőtt átszervezett unitárius ifjúsági egyesület életében történelmi nevezetességű volt az elmúlt esztendő – írta 1930 januárjában. – [1929] augusztus hó folyamán gyűlt össze a dicsőszentmártoni konferencia, melyen kiépült az egyház alkotmányának megfelelően a DFEIK egyházközi egyesületekké, egyházköri alszervezetekké, és megalakult a mindezeket magába foglaló egyetemes szervezet. Az év másik eseménye a dévai Dávid Ferenc-ünnepség volt. Dávid Ferenc mártír-halálának 350 éves évfordulója alkalmából az egész világ unitárius ifjúsága megmozdult, hogy az impériumváltáskor a szétrombolt emléktáblát, mely a dévai várban a lánglelkű apostol celláját jelezte, helyreállítsák. Az angol, amerikai és erdélyi unitárius ifjúság közadakozásból véste márványba Dávid Ferenc kőnél és aranynál maradandóbb nevét [...]. Úgy érezzük, hogy a vallásszabadság – kétségtelenül transzszilván – gondolatán át fonódik egybe az unitárius ifjúság a szabadelvű, tengereken inneni és tengeren túli külföld életébe, s így emelkedik az erdélyi gondolat a civilizált Nyugaton is kultúrtényezővé.”²⁶ A magas gondolati hangfekvésben készült tömör cikk szerzője végül bejelenti, hogy Balázs Ferenc szerkesztésében rövidesen megjelenik az unitárius ifjúság folyóirata, a *Kévekötés*. Azt is megtudjuk, hogy a DFEIK-nek számos katolikus, református, evangélikus és zsidó tagja is van.

A DFEIK Egyetemes Szervezetének alelnöke, ifj. Ürmösi Károly 1932 nyarán már gazdag tevékenységről számolhatott be. A falukutatás mellett foglalkoztak a tanonckérdéssel, a bukaresti unitáriusok szellemi gondozásával. Ennek érdekében alapot létesítettek egy bukaresti ifjúsági titkári, illetve segédlelkézi állás létrehozására. A külföldi ifjúsági mozgalmakkal való kapcsolat elmélyítése céljából külügyi-főtítkári állást létesítettek, felvették a kapcsolatot a Leydeni International Bureau-val.²⁷

Cseke Péter orvostanhallgató beszámolójából arról értesülünk, hogy az 1931. augusztus 20. és 24. között Nyárádszentlászlón megtartott ifjúsági konferencia alapvető kérdése ez volt: miként lehetne a falu szolgálatába állítani a tudományt? A magyarországi, csehszlovákiai, angliai, németországi és amerikai unitárius és szabadelvű mozgalmakat dr. Borbély András, ifj. Ferencz József, Fikker

²⁶ M. I. [Mikó Imre]: *A Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Köre*. EF 1931. 1. 15.

²⁷ Ifj. Ürmösi Károly: *A Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Körei Egyetemes Szervezetének az 1931–32. munkaévben lefolytatott tevékenysége*. EF 1932. 5. 98.

János, ifj. Kovács Lajos és Lőrinczy Géza ismertette. Gyallay-Pap Zsigmond a nép és az intelligencia problémáit vetette fel: a magyarság mentsvára a falusi nép, ez kell a társadalmi törekvések középpontja legyen; a kultúrának fajinak, jellegzetesnek, sajátosnak kell lennie, hogy a néplélekhez férközhessen. Ifj. Ferencz József, Mikó Imre, ifj. Ürmösi Károly ankétjának végkicsengése: lelki nevelői erejénél fogva a vallás „egy szociálisabb jövő előharcosa lehet”.²⁸

A következő évben Homoródkarácsonyfalva volt a nyári konferencia színhelye, augusztus 12. és 16. között. Kovács Domokos feljegyzése szerint a nyitó előadást Dobai István vargyasi lelkész, a *Tizenegyek* antológiájának költője (1899–1938) tartotta. Miután felvázolta a kisebbségi magyar társadalom szerkezetét, a kultúra és az egyház szerepéről beszélt (*Az unitarizmus feladata és jelentősége az erdélyi magyar társadalom lelki szolidaritásának kiépítésében*). Gondolatmenetét lelkész- és antológibeli társa, az 1923-as írónemzedéket felsorakoztató Balázs Ferenc fejlesztette tovább (*A faji kultúra jelentősége az egységes erdélyi magyar társadalom felé való törekvésben*). A kiszegazdaságok korszerűsítésének szükségességére a székelykeresztúri unitárius téli gazdasági iskola igazgatója, dr. Nagy Endre hívta fel a figyelmet. A szövetkezeti kérdéstről ifj. Fekete Domokos oklándi gazdálkodó beszélt. Mikó Imre a bukaresti unitáriusok helyzetét ismertette. Nemcsak elvi határozatokat hoztak – ekképp összegez a cikkíró –, hanem a gyakorlati lehetőségeket is számba vették.²⁹

6. A lap rendszeresen ismerteti a Balázs Ferenc által elindított *Kévekötetést*.³⁰ Bede Emil unitárius teológiai hallgató kiemelten szól arról, hogy a szerkesztők felvállalják: a) „a falusi földművelő és a városi iparos és kereskedő ifjúság szellemi irányítását”, b) a lap foglalkozik a felvidéki fiatalok „regös” mozgalmával (Mikó Imre), c) a dániai népfőiskolákkal (Frederiksen Kriszti), d) valláserkölcsi kérdésekkel (részlet olvasható Szent-Iványi Sándor *Jézus emberarca* című frissen megjelent művéből). Ugyane lapszám *Egyesületi élet* rovatában azt olvassuk, hogy a DFEIK keretében 1931. november 5-én megalakult az egyetemi hallgatók csoportja. Elnöke: Mikó Imre. Ügyintéző: Gyallay-Pap Zsigmond joghallgató és Péterfi Gyula zeneakadémiai hallgató.³¹ Vezetőségi tagok: Gyergyai Judit, Gálfalvi

²⁸ Cseke Péter: *Egyetemes unitárius ifjúsági konferencia*. EF 1931. 7. 139–140.

²⁹ Kovács Domokos: *Beszámoló a D. F. E. E. Sz. ötödik konferenciájáról*. (EF 1932. 6. 115–116.)

³⁰ Monografikus feldolgozását lásd: Gyerő Dávid: *Kévekötetők*. Az erdélyi unitárius ifjúsági mozgalom története. Országos Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet – CHARTA Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2000.

³¹ Bede Emil: *A „Kévekötetés” januári száma*. EF, 1930. 2. 31.

József, Sükösd Pál, Cseke Péter, Kovács Lajos, Osváth Árpád, Csiky Andor. Céljuk az unitárius egyetemi hallgatók és teológusok összefogása.³² Bede Emil a teológia ifjúsági önképzőkörét mutatja be. Tanulmányozzák a kereszténységet, a szocializmust, az újabb magyar irodalmat; szavaló- és szónoki versenyeket rendeznek.³³

Az EF falukutató munkájának fogadtatását elemezve Mikó Imre ezt írja a *Kévekötés* 1931. évi októberi számában: „Vegyes érzelmekkel fogadták ezeket a diákokat falun. Sokfelé valami úri huncutságnak gondolták ezt a nagy érdeklődést, másutt helyeslőn bölintottak a hallottakra. Egy helyen azt kérdezték tőlem, hogy a Magyar Párt küldött-e vagy kommunisták vagyunk. De akadt egy falusi legény is Oklándon, ifj. Fekete Domokos, aki levelet írt az *Erdélyi Fiataloknak*, s elmondja, hogy ők már csak a közülük való falutanulmányozó diákoktól várják a jobb jövőt.”³⁴ Az EF hasábjain Mikó korábban is felidézte a „nagy sikerű estélyt”, kiemelve a „helybeli falusi legény” beszédét,³⁵ miszerint az oklándiak által később Költő Domokosnak nevezett³⁶ gazdaiifjú „egészséget és kitartást kívánt az Erdélyi Fiataloknak, hogy dolgozhassanak az erdélyi magyar falu érdekében, mert ha a falu népéért dolgoznak, egyúttal saját maguk javát is szolgálják.”³⁷

Ifj. Fekete Domokos Mikó által említett levelében arról ír, ami az „őszi szántáskor az eke mellett fordult meg” a fejében, miután az *EF* első faluszámát és az abban közreadott falupályázat kérdőívét elolvasta. „Ennyi kérdést együtt én nemcsak hogy nem láttam szememmel, de még csak el sem képzeltem sohasem – és ez mind mirőlunk szól. Arról, hogy milyen a gondolkozásunk, hitünk [...], vagyis kik vagyunk mi valójában? Azután, hogy mi a gazdálkodásunk módja, megélhetésünk, pénzszerzésünk lehetőségei, anyagi helyzetünk, vagyonosok vagyunk vagy eladósodottak, és milyen betegségek bántanak minket. Vannak-e egészségvédő intézményeink, s ha vannak, jól működnek-e?”³⁸ Későbbi leveleiből megtudjuk, hogy az oklándi ifjúság csatlakozott az EF mozgalmához, és testületileg előfizetett a lapra.³⁹

³² Csiky Andor: *Az unitárius főiskolások szervezkedése*. EF, 1931. 8–10. 162–163.

³³ Bede Emil: *Az Unitárius Theológia Akadémia Ifjúsági Önképzőköre*. EF, 1931. 8–10. 163.

³⁴ Idézi Máthé Dénes a *Falvak Népe* 1992. évi 3. számában: *Fekete Domokos (1907–1973)*.

³⁵ Mikó Imre: *Az Erdélyi Fiatalok Székelyudvarhelyen és Oklándon*. EF, 1931. 4. 78.

³⁶ Uó: uo.

³⁷ *I. m.*

³⁸ Ifj. Fekete Domokos: *Levél a faluból*. EF, 1931. 1. 15–17.

³⁹ Ifj. Fekete Domokos: *Az Erdélyi Fiatalok és a falu ifjúsága*. EF 1931. 5–6. 105–106.

A *Kévekötés*-ismertető nemcsak egyház-, hanem irodalomtörténeti vonatkozásokat is rejtegetnek. Arról értesülünk, hogy a DFEIK megalapításának 30. évfordulóján – 1930. május 9-én – az unitárius ifjak bemutatták Szent-Iványi Sándor egyik darabját, *A nagy próbát*. Ugyanakkor novellát olvasott fel Székely (Szabédi) László. Az 1931. évi 1-es számból azt is megtudjuk, hogy a szerző *Pali meghal* címen színdarabot is közölt.⁴⁰ Nem marad el természetesen az *Iffúsági daloskönyv* ismertetése sem. A Balázs Ferenc, Mikó Imre és Szent-Iványi Sándor szerkesztésében és a DFEIK kiadásában megjelent, 47 egyházi és főként eredeti magyar népdalt tartalmazó gyűjtemény megjelenését őszinte örömmel üdvözölte ifj. Delly Géza, aki ugyanakkor rámutatott a szerkesztés pontatlanságaira is.⁴¹

7. Szabédi, amikor még Székelynek hívták – ezzel a címmel idézte fel Mikó kapcsolatuk történetét, amikor az „előtte járók” arcképcsarnokát megrajzolta, a két világháború közötti ifjúsági mozgalmak csoportképeit élményélességgel rögzítette. „A húszas-harmincas évek fordulóján megpezsdült a szellemi élet a Székely Társaságban és az *Erdélyi Fiatalok* körül. Számtalanszor hívtam Székely Lácit, tartson velünk, vállaljon szerepet, írjon, mert van hova. Akkor jelent meg Balázs Ferenc könyve, a *Bejárom a kerek világot*. Írt róla egy másfél oldalas recenziót...”⁴² Mikó rögtön hozzát teszi: a legjobbat, amit a könyvről írtak. Álljon itt az ismertető befejező része: „Vallása és erkölce egészen rousseau-i és unitárius: hiszi, hogy az ember jó, és nem terheli eredendő bűn. Én a világot ilyen egyszerűnek nem látom, de az én lelkiismeretem nem olyan tiszta, mint a Balázs Ferencé. S ez a legcsudálatosabb benne: nem ismeri az európai lélekbálokat ballasztjait: a hátránézést, a megbánást, a lelkiismeret furdalásait, a lélek duplexségét; nem élménye a rossz, soha olyant nem tett, amiért szégyellnie kellene magát, vagy amiért másképpen élné az életét, ha életünket kétszer élnünk megadhatná. S ezt melyikünk mondhatja el magáról?”⁴³

⁴⁰ Lásd a *Kévekötés* 1931. évi 1. számának ismertetését.

⁴¹ Ifj. Szabó Géza: *Iffúsági daloskönyv*. EF 1931. 1. 23.

⁴² Mikó Imre: *Szabédi, amikor még Székelynek hívták*. In: M. I.: *Akik előttem jártak*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976. 185–194.

⁴³ Székely László [Szabédi László]: *Balázs Ferenc: Bejárom a kerek világot*. EF 1930. 3. 47–48.